

Karl Polanyi og utopien om det fri marked

-En introduktion til Karl Polanyis 'The Great Transformation'

Introduktion

The Great Transformation blev skrevet af den ungarsk-canadiske økonomihistoriker Karl Polanyi (1886-1964) og udkom i 1944, året før krigen var bragt til ende, just som den store rekonstruktion af den internationale politiske og økonomiske orden skulle sættes i gang.¹ Mens bogen var relativt upåagtet ved udgivelsen, fik den en voldsom opmærksomhed omkring 1990'erne og den 'anden globaliseringsbølge', og fremstår i dag som en uomgængelig klassiker indenfor den politiske økonomis idéhistorie.² Som den mangeårige professor i internationale relationer ved London School of Economics, Fred Halliday, udtrykte det, er der måske tale om 'ideernes hævn': Polanyis ideer er igen blevet højaktuelle i lyset af markedsliberalismens seneste krise.³ Forordet til den seneste udgave af *The Great Transformation* (herefter forkortet 'TGT') er skrevet af Joseph Stiglitz, økonomen der gentagne gange har kritiseret IMF og Verdensbankens politik overfor udviklingslande.⁴ Inden for akademiet har Polanyi længe spillet en rolle for f.eks. komparativ økonomisk historie, økonomisk sociologi, institutionel økonomi (bl.a. international politisk økonomi), den franske regulerings-skole og verdenssystemteori (mest kendt er måske Polanyis ven Immanuel Wallerstein).⁵ Filosof og samfundsteoretiker Jürgen Habermas har brugt TGT til at reflektere over, hvorvidt vi med den nye økonomiske globalisering mon står ved begyndelsen af en *ny* 'stor transformation'; de franske sociologer Luc Boltanski og Ève Chiapello har i deres bog om 'kapitalismens nye ånd' skrevet, at Polanyi var en af deres absolutte hovedinspirationskilder.⁶ Polanyi har derimod spillet en langt mindre rolle i den dominerende økonomiteori, hvilket kan skyldes at dennes matematiske formalisme harmonerer meget ringe med Polanyis historiske og institutionelle forståelse af økonomi. Politisk har Polanyi bl.a. været en inspirationskilde for aktivister og 'alter' (anden)-globaliseringsbevægelser, men også for grønne bevægelser, for socialdemokrater og for socialkonserva-

tive som f.eks. den engelske politiske filosof John Gray.⁷ Som økonomen Henrik Plaschke imidlertid gjorde opmærksom på i én af de få danske artikler om Polanyi, så *burde* TGT ”være én af den samfundsvidenskabelige tænknings nyere klassikere” – og antydede dermed, og med rette, at den endnu ikke er det i Danmark.⁸ Denne artikel er en introduktion til TGT. Den indeholder en kort biografi, og en redegørelse for værkets hovedteser og nøglebegreber.

Biografi: Karl Polanyi

Karl Polanyi blev født i Budapest i 1886 i det daværende Østrig-Ungarnske rige, i en borgerligt-jødisk familie, som bl.a. også talte broderen Michael Polanyi, der blev en berømt videnskabsfilosof for sin teori om tavs viden. Karl Polanyi blev uddannet i filosofi og i jura, og var meget aktiv i det Ungarske studentermiljø, hvor han var bekendt med andre sidenhen kendte intellektuelle som György Lukacs og Karl Mannheim. Som soldat blev han hårdt såret under 1. Verdenskrig. Grundet sit politiske arbejde og støtte til den socialdemokratiske republik, måtte han ved oprettelsen af den Ungarske sovjetrepublik flygte til Wien i 1919. Wien var da et vibrerende intellektuelt miljø, og dens radikale politiske kultur tiltrak Polanyi. Fra 1924 til 1933 arbejdede han for *Österreichische Volkswirt* (den østrigske nationaløkonom) som økonomi- og finansjournalist. Han engagerede sig også i debatter om hvordan en socialistisk økonomi kunne indrettes, bl.a. med en kritik af central planlægning. Da Hitler kom til magten i Tyskland i 1933 blev Polanyi grundet sine socialistiske synspunkter afskediget fra avisen og drog i stedet til England, hvor han i en årrække arbejdede som underviser ved *The Workers Educational Association* ved universiteterne i London og Cambridge. Det var i denne periode han vendte sig mod studiet af økonomisk og social historie, særligt Englands. TGT blev skrevet i de tidlige 1940'ere, mens Polanyi var visiting scholar hos Bennington College i staten Vermont i det nordøstlige USA. Det var vigtigt for Polanyi at få bogen ud inden krigens afslutning, fordi den skulle indgå som et konstruktivt bidrag i den kommende store rekonstruktion af verdens internationale politiske og økonomiske institutioner. Efter 2. Verdenskrig fik Polanyi ansættelse ved Columbia University, New York, fra 1947-1953, hvor han arbejdede videre med et stort forskningsprojekt om komparativ økonomihistorie. Grundet konen Ilona Duzcynskas tilhørsforhold til kommunismen, var et visum for hende til USA udelukket, og Polanyi måtte igen emigrere, denne

gang til Canada, hvorfra han pendlede til New York. Han boede der til sin død i 1964.

Det 19. århundredes liberale utopi og 'store transformation' som baggrund for civilisationskollapset

TGT var et skarpt (og modigt) indlæg i samtiden og en intellektuel pragtpræstation i historieskrivning. Som Gareth Dale påpeger i sin bog om Polanyi, må det have krævet et vist mod, tæt på de allieredes sejr i 2. verdenskrig, at fremsætte en teori om at de dybereliggende årsager til det 20. århundredes politiske og økonomiske katastrofer måtte findes tilbage i det 19. århundredes England. Hovedtesen i TGT er, at civilisationssammenbruddet i det 20. århundrede skal ses på baggrund af det 19. århundredes liberalistiske utopi. Den 'store transformation' i Vestens historie er opkomsten og udbredelsen af den industrielle markedsøkonomi. Polanyi hævder, at det nittende århundredes økonomiske liberalisme var et *utopisk* projekt, der gik ud på at frisætte økonomien fra statslig indblanding ved at lade markedets naturlige love råde. Man kan sige, at Polanyi søger at forklare, hvad Hannah Arendt og andre har kaldt en undtagelse i verdenshistorien, totalitarismen (Polanyi bruger ikke selv begrebet), på baggrund af en anden undtagelse: den liberalistiske utopi sat i verden – den 'store transformation'.

Hvor den økonomiske liberalismes mest hengivne tilhængere, som f.eks. Ludwig Von Mises og senere Friedrich Von Hayek, ser det 20. århundredes katastrofale krige som resultatet af socialismens og andre ideologiers fejlagtige bortvending fra den økonomiske liberalismes principper om frihed, minimalstat, fri handel etc., vender Polanyi Mises' og Hayeks myte om den anti-liberale konspiration' på hovedet: det 20. århundredes katastrofer skyldes *ikke*, at man slog væk fra den økonomiske liberalisme (*The Abandoned Road* som Hayek ville kalde det), men at man overhovedet slog *ind* på denne vej (Polanyi 2001: 151f).⁹

Polanyi beskriver perioden mellem 1815 til 1914 som 'hundredårsfreden'. Trods revolutionerne i 1848, Krim-krigen 1853-1856, og den fransk-preussiske krig 1870-1871 var perioden præget af relativ fred, og de europæiske stormagter var sjældent i direkte krig imod hinanden på europæisk jord. Ifølge Polanyi er den overordnede forklaring på 'hundredårsfreden' eksistensen af et velfungerende magtbalancesystem. Dette var den ene af

de fire grundlæggende institutioner, det nittende århundredes civilisation hvilede på. De øvrige var den internationale guldstandard, et selv-regulerende marked og den liberale stat. Af disse var det selvregulerende marked den vigtigste institution, der i høj grad lå til grund for de øvrige. Det var den, der førte til dannelsen af det 19. århundredes civilisation. Den var forudsætning for den liberale stat og et *nationalt* selvregulerende marked. Den var forudsætning for guldstandarden, som skulle tjene til at facilitere et *internationalt* selvregulerende marked. Endeligt skulle den politiske magtbalance være forankret i en international økonomisk orden (fred gennem handel). Kort sagt var grundideen i det 19. århundredes civilisation ideen om det selvregulerende marked.

Hvad der virker i teorien, virker som bekendt ikke altid i praksis. Det viste sig efterhånden, at guldstandarden blev en spændetrøje, der førte til omfattende økonomisk og siden politisk krise. Guldstandarden var dermed ifølge Polanyi en stærkt medvirkende årsag til kollapset af det 19. århundredes civilisation. Som Polanyi skriver: ”tiltroen til guldstandarden var tidsalderens trossætning” – over hele det ideologiske spektrum deltes en enighed om guldstandardens vigtighed for det internationale systems funktion (Polanyi 2001: 26). Guldstandarden skulle sikre papirpenges værdi og gøre det sikkert at handle med udenlandsk valuta. Ideen om guldstandarden blev oprindeligt udarbejdet af bl.a. den skotske filosof David Hume. Guldstandarden ville sikre at ethvert lands valuta var ’så god som guld’, og ville derfor kunne facilitere en selvregulerende transnational markedsøkonomi. Den var en kongstanke for den økonomiske liberalisme, fordi guldstandarden skulle forene verden i ét handelsfællesskab, og føre til international fred. På tværs af det politiske spektrum deltes opfattelsen af, at guldstandarden var en helt afgørende institution i det internationale økonomiske system (Polanyi 2001: 26).

Der var, teoretisk, tale om et elegant system, der konstant ville regulere sig selv. Guldstandarden blev i slutningen af 1870erne indført af de fleste europæiske lande samt i 1879 igen af USA. Den lagde imidlertid et enormt pres på de enkelte nationale økonomier. Det er ikke helt ligetil at forstå den komplekse bagvedliggende mekanisme, og jeg skal kun forsøge at gengive nogle enkelte hovedtræk, samt henvise til anden litteratur.¹⁰ I dette system forpligter ethvert enkelt land sig på at kunne veksle landets papirpenge til guld til en fastsat pris. Pengemængden kan kun vokse i takt med guldreserverne. Hvis landet derfor er i recession, har det en meget ringe mulighed for at øge pengemængden, da en sådan forøgelse må modsvares

af en tilsvarende stigning i guldreserverne. Derfor kan økonomisk lavkonjunktur meget let bide sig fast med de velkendte negative konsekvenser for befolkningen. Under dette system var den almindelige befolkning dermed konstant udsat for at bære omkostningerne ved økonomiske selvreguleringsmekanismer. Ifølge Polanyi var guldstandarder derfor paradoksalt nok en medvirkende faktor til det stik *modsatte* af, hvad der var dens intendede effekt, nemlig protektionisme, neokolonialisme og konflikt.

Markedets historie og idé

Det er i bogens midterdel at Polanyi præsenterer de sidenhen mest kendte begreber. Disse er begrebet 'dobbelbevægelsen' og begrebet 'indlejrethed' (eng. *embeddedness*). Med 'indlejrethed' vil Polanyi vise, at mens økonomien tidligere var 'indlejret' i samfundet, da skulle 1800-tallets økonomiske liberalisme indlejre samfundet i økonomien (Polanyi 2001: 60). Polanyi kritiserer naturligheden af markedsøkonomien og en økonomiforståelse, som grundlæggende baserer sig på enkeltindviders økonomiske egeninteresser. Polanyi vender sig således imod f.eks. Adam Smiths (men især senere økonomers) beskrivelser af økonomisk historie, der ifølge Polanyi blot så fortiden som et trin i den progressive udvikling mod samtiden, og som var med til at naturalisere og at legitimere det selvregulerende marked.

Begrebet om et markedssystem er vigtigt i forhold til Polanyis historiske tese om markedsøkonomien som undtagelsestilfælde i verdenshistorien. Det gør det muligt for ham at skelne mellem den blotte udbredelse af forskellige markeder, og at vurdere hvorvidt de faktisk er *integrerede* i hinanden. I et markedssystem er de forskellige markeder integrerede i ét stort system, hvor udbud, efterspørgsel og prisdannelse på enkelte markeder har betydning for de øvrige markeder. Dette gælder f.eks. forskellige markeder såsom markederne for kapital, arbejdskraft, varer og land. Stiger efterspørgslen på en bestemt vare, stiger også efterspørgslen på den arbejdskraft, det maskineri og evt. den kredit, der skal til for at producere varen. De enkelte markeder påvirker og påvirkes af hinanden og fungerer ideelt som et *system af ligevægte*, som det ikke mindst blev fremført af den neoklassiske økonomi i 1870'erne og fremefter.¹¹

Et markedssystem overflødiggjør ideelt set politisk intervention i økonomien. Med selvregulering som ideal ville der blive opnået den *adskillelse* mellem økonomi og politik, som var en central norm i den økonomiske liberalisme. Markederne (og dermed samfundet) skulle overlades 'til sig

selv', frisat fra politisk regulering, og tilpasninger skulle ske naturligt ud fra markedets naturlige love. Guldstandarden var så kronen på værket i dette forsøg på at integrere den økonomiske liberalismes idealer om et konkurrencepræget arbejdsmarked og fri international handel, fordi guldstandarden ville binde hele kloden sammen i én global, selvregulerende økonomi, der ikke blev forstyrret af usikkerhed om værdien af de enkelte landes valutaer.

Ækvivalenteren til et markedssystem er et *markedsamfund*. I sin 'rene' (ideale) form er markedssamfundet et samfund, hvis koordinering, allokering af ressourcer, produktion etc. udelukkende bestemmes ud fra markedskræfterne. Når vitale dele af samfundet som jord og arbejdskraft – den natur og de mennesker som jo sådan set udgør samfundet – skal totalintegreres i markedet, er der ifølge Polanyi tale om et markedssamfund, fordi markedet netop bliver det centrale regulerende princip for samfundet som sådan. Det er her, Polanyi gør opmærksom på, at hvor økonomien førhen var 'indlejret' (eng. *embedded*) i sociale relationer, da bliver de sociale relationer nu 'indlejret' i økonomien. Et menneskes skæbne afgøres ideelt set ikke af dets sociale stand, klasse, tilhørsforhold eller arvede privilegier, men af dets egen økonomiske formåen. Før var økonomien en funktion af sociale forhold og magtpositioner; i markedssamfundet er samfundet derimod en funktion af økonomien. Når organiseringen af arbejdskraft (mennesker), jord, produktion og penge er bestemt af markedet, er det i bund og grund selve samfundet, der organiseres ud fra markedet.

Polanyi anvender økonomisk antropologi til at historisere markedssystemet og markedssamfundet, og dermed til at argumentere for, at koblingen markedssystem-markedssamfund udgør en undtagelse i verdenshistorien. Ud fra den økonomiske antropologi opstiller Polanyi fire forskellige koordineringsprincipper for økonomiske systemer: 1) reciprocitet, 2) redistribution, 3) husholdningen, og endeligt 4) produktion med henblik på individuel fortjeneste.¹² Polanyi henviser til nutidige såvel som historiske økonomiske systemer, som f.eks. stammesamfund, for at vise hvor marginal en rolle produktion med henblik på individuel fortjeneste har spillet i historien. Selv i forhold til blomstrende handelsperioder som f.eks. i det antikke Grækenland, gør Polanyi opmærksom på, at f.eks. Aristoteles pointerer at produktion med henblik på eget brug i husholdning er 'naturligt', mens produktion med henblik på fortjeneste bliver anset som "unaturligt" (Polanyi 2001: 56).

I grove træk kan den nyere tids økonomiske historiske udvikling skil-

dres som en overgang fra feudalisme til merkantilisme og endeligt til økonomisk liberalisme. Til og med feudalismen var handel først og fremmest enten lokal handel eller langdistancehandel (Polanyi refererer til denne som en 'ekstern' handel); det er først omkring merkantilismen, at det bliver søgt at skabe en 'intern', national handel. Højmiddelalderens betydelige økonomiske vækst var først og fremmest koncentreret omkring byerne, som det kendes fra f.eks. Hansestæderne, og der var endnu ikke udstrakte nationale markeder. Den kommercielle revolution, hvormed Polanyi sigter til den europæiske ekspansion, kolonialisme og etablering af trekantshandel henover Atlanten i det 16. århundrede og fremefter, lagde grunden til den merkantilistiske politik, der voksede frem sammen med de absolutistiske stater. Merkantilismen søgte således at skabe en intern, national handel. Dette skete ved at bryde byernes monopoler og ved at regulere på statsligt nationalt plan. Der var dog stadig primært tale om agrare økonomier og relativt isolerede markeder. Først og fremmest var det endnu ikke forsøgt at skabe et 'frit', konkurrencepræget arbejdsmarked, idet arbejdsmarkedet typisk endnu var reguleret af lavene, der i stigende grad blev nationaliserede under merkantilismen.

En afgørende faktor for at ideen om et markedssystem kunne opstå, var opkomsten af den industrielle produktion, fordi fabriksproduktionen banede vejen for en kommercialisering af arbejdskraft. For Polanyi spiller 'maskinen' (teknologisk udvikling) en stor rolle; med overgangen til industriel produktion kræves der en kommercialisering af land, arbejdskraft og penge, der alle er ressourcer, der skulle være til rådighed for den industrielle kapitalist, dvs. til salg på markedet. Den stigende kommercialisering af land, arbejdskraft og penge, førte ifølge Polanyi til økonomisk vækst, men også ufattelige sociale og menneskelige omkostninger. Polanyi deler fuldt ud Marx og Engels' beskrivelser af katastrofale forhold for Englands underklasse i det 19. århundrede.¹³

I Polanyis terminologi er land, natur, menneske (arbejdskraft) og penge 'fiktive varer' (*fictitious commodities*) (Polanyi 2001: 75ff). Mens definitionen på en vare er, at den fra begyndelsen er produceret med henblik på salg, er land, arbejdskraft og penge *ikke* produceret med henblik på salg. I denne forstand er de altså, hvad Polanyi betegner som 'fiktive' varer. Det er samtidig en ren fiktion, at de skal kunne *reduceres* til at være blotte varer, dvs. være helt udsatte til markedskræfterne. Den forsøgsvis fuldstændige integration af dem i markedet, fører ifølge Polanyi mod samfundets opløsning, da samfundet i en vis forstand ikke *er* andet end disse mennesker

og denne natur. 'Fiktive varer' henviser dermed både til at disse ikke oprindeligt blev skabt som varer; men også til at de hverken helt kan og heller ikke *bør* blive det. Polanyi demonstrerer her, hvordan kommercialiseringen af disse typisk ledsages af forskellige forsøg på social beskyttelse (en 'dobbelt bevægelse': først den økonomiske liberalismes princip om kommercialisering, så den sociale beskyttelses princip, jf. nedenfor). Eksempler er fabriks- og sociallovgivning, jordbeskyttelse og -fredning, landbrugstariffer, men også opkomsten af et centralt bankvæsen. Fælles for disse er at kommercialiseringen oftest mødes af en grænse, hvor politikken træder ind som et bolværk mod helt frie markeds kræfter. For den økonomiske liberalisme består et samfund først og fremmest af individer, der agerer frit på et marked, hvor de til gensidig nytte kan udveksle varer. Mens Polanyi krediterer såvel den engelske politiske økonom David Ricardo som den tyske filosof G.W.F. Hegel for at have opdaget samfundet 'fra hver deres side', er dét der her skiller vandene spørgsmålet om, hvorvidt et samfund er noget andet og mere end dets økonomi. Ifølge Polanyi var det socialister, herunder 'utopiske socialister' som Robert Owen, der i *denne* forstand 'opdagede samfundet' – mens den økonomiske liberalisme ikke skelnede mellem samfundet og dets økonomi. For den økonomiske liberalisme eksisterer der først og fremmest enkeltindivider, der indgår i kontraktforhold med hinanden. Marked og samfund bliver ét.

Med den industrielle revolution fulgte forsøgene i det nittende århundrede på at skabe et egentligt markedssystem – og dermed et markedssamfund. Polanyi skildrer den engelske fattigdomslovgivnings historie. Han ser især Speenhamland fra 1795, der indførte en 'leveret', hvor lønninger blev subsidieret i forhold til gældende hvedepriser, som et eksempel på hvordan samfundet søgte at 'redde sig' mod kommercialiseringen af arbejdskraften. Dette er ifølge Polanyi parallelt til de såkaldte *enclosures* i og omkring det 16. århundrede, hvor bøndernes fælles jord til agerdyrkning blev indhegnet af adelsmænd og godsejere, og hvor det faktisk var kongemagten der med vist held søgte at kæmpe imod den resulterende affolkning. Parallellen består i at der i begge tilfælde er tale om en *modbevægelse* i forhold til kommercialiseringen. De økonomiske fremskridt blev ledsaget af sociale forskydninger og omvæltninger med massive menneskelige omkostninger, og i begge tilfælde kom der politiske reformer, der havde til hensigt at mindske disse omkostninger. Reformerne fungerede som en bremse, men ikke som stopklods, for kommercialiseringen.

Da Speenhamland-ordningen afskaffedes i 1834 søgte man ifølge Po-

lanyi for første gang i verdenshistorien at skabe et egentligt 'frit', konkurrencepræget arbejdsmarked. Fattigdom og fattigdomslovgivning havde været meget centrale emner i samfundsdebatten i løbet af det 18. århundrede og tidlige 19. århundrede. Sat på spidsen – og Polanyi spidsformulerer gerne sine teser – var det altså først fra 1834, at der blev etableret et konkurrencepræget arbejdsmarked. Det var først her, at der opstod en egentlig laissez-faire politik, og at den økonomiske liberalisme udviklede sig til et 'militant credo' (Polanyi 2001: 143). Det var først her, at den økonomiske liberalisme tog form som en trossætning, en religion, en ideologi. Polanyi betegner da også årene 1834-1914 som de 'firs kritiske år': Frit arbejdsmarked, fri handel og et selvregulerende pengesystem baseret på guldstandarden – det var nu alt eller intet (TGT: 144f).

Mens Polanyi ser 1834 som et vandskel i forhold til etableringen af det 'frit' markedssystem, er han tillige dristig i sine teser om frimarkedstænkningens idéhistorie. Således hævder Polanyi f.eks. at midt-1700-tallets franske fysiokrater, der var de første til at begrebsliggøre økonomi som naturlove, og som var en vigtig indflydelse for Adam Smith, stadig opererede i merkantilismens verden, dvs. hvor handels- og markedspolitik blev tænkt ud fra staten og statslig kontrol. Fysiokraternes parole om 'laissez-faire' var først og fremmest et forsøg på at skubbe hvedeproduktionen i vejret; at forfølge en anden vej i en tid der hyppigt var plaget af hungersnød. Der var ikke tale om noget sådant som 'et frit markedssystem' – tværtimod var fysiokraternes inddeling af den sociale verdens grupper relativt statisk. I den forstand kan Polanyi hævde at økonomien her stadig var tænkt 'indlejret' i sociale formationer, frem for omvendt som i den 'liberalistiske utopi'.

Heller ikke Adam Smith, traditionelt anset som økonomividenskabens grundlægger, havde ifølge Polanyi fuldt ud separeret den økonomiske sfære fra den politiske sfære. I Smiths mest kendte værk, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* fra 1776, var nationens velstand tænkt som værende underordnet nationens velfærd. Smiths menneskeopfattelse hvilede stadigt på et humanistisk fundament; og den økonomiske sfære i samfundet skulle ikke *i sig selv* være kilden til moralsk lov og politiske forpligtelser (Polanyi 2001: 117). Smiths berømte metafor om 'den usynlige hånd' spiller en langt mindre rolle i værket end det ofte antages og giver ikke anledning til at fortolke Smith som en laissez-faire apologet, der blot ville overlade samfundet til dets naturlige tilpasninger.¹⁴

Vi skal lidt længere frem i historien, før økonomien og dens egne love kan tænkes som helt uafhængig (selvberørende) i forhold til den politiske

sfære, staten. Det er 10 år senere, med lægen Joseph Townsends ifølge Polanyi skelsættende værk *Dissertation on the Poor Laws* fra 1786, at der fremføres en biologisk, naturalistisk menneske- og samfundsopfattelse. Townsend introducerer et nyt begreb om naturlov. Hvor naturtilstanden tidligere, ikke mindst i den klassiske politiske teoris kontraktteknik, blev tænkt som en del af politisk teori, tænkes samfundstilstanden og dens naturlige selvreguleringsmekanismer nu via sig selv, særligt i forhold til mad og overbefolkning. "Hobbes havde argumenteret for behovet for en despot fordi mennesker var *som* dyr; Townsend insisterede på at de faktisk *er* dyr og at, præcist af denne grund, kun et minimum af regering var påkrævet" (Polanyi 2001: 119). Townsends værk banede vejen for, som Polanyi skriver, at: "Det økonomiske samfund dukkede op som distinkt fra den politiske stat" (Polanyi 2001: 120). At politik og økonomi derfor i langt højere grad kunne adskilles, beroede netop på at 'det økonomiske' blev beskrevet som værende styret af sine egne naturlige love og tilpasninger, som politik blot ville virke forstyrrende ind på. Det er Townsends værk der skal ses som forudsætning for bl.a. præsten Thomas Robert Malthus' befolkningsteori fra 1798. Malthus udgav over en længere årrække (fra 1798 til 1826) *An Essay on the Principle of Population*, i hvilket han bl.a. argumenterede for at politiske tiltag for at afhjælpe fattigdom blot ville føre til forøget befolkningsvækst, hvorved man ville stå med akkurat samme problemer én gang til. Frem for kortsigtede løsninger, var det derfor bedre at overlade befolkningen til sig selv, så befolkningsniveauet igen, på 'naturlig vis', kunne tilpasse sig et niveau, der var i overensstemmelse med den tilgængelige føde. Samfundet skulle overlades til sin egen, 'naturlige' selvregulering – politisk indgriben ville være nyttesløs. Utilitarismen, den etik der hævder at det gode består i den størst mulige lykke eller nytte for det størst mulige antal, og som netop blev udviklet i England af bl.a. filosofen Jeremy Bentham, spillede ifølge Polanyi en betydelig rolle i forhold til at kunne legitimere kortsigtede sociale chok ved at henvise til langsigtet økonomisk vækst.

Dobbeltbevægelsen

Polanyi hævder at "det nittende århundredes sociale historie var resultatet af en dobbelt bevægelse" (TGT: 79). Den ene bevægelse var som nævnt den økonomiske liberalisme (i kølvandet på den industrielle revolution). Den anden bevægelse var forskellige former for social beskyttelse hvis pri-

mære aktører var arbejderklassen og bønderne. Polanyi opsporer kommercialiseringen på en række forskellige områder: skabelse af et frit arbejdsmarked, en fri ejendomsret i forhold til naturen og et frit marked for produktion. For hver af disse bevægelser mod kommercialisering demonstrerer Polanyi en parallel modbevægelse i forhold til samfundets selvbeskyttelse. Feks. viser Polanyi, hvordan moderne centralbanker var helt nødvendige for at beskytte virksomhedsdrift gennem en central monetær orden, der kunne tilsikre kreditskabelsen uafhængigt af guldmøntfoden. Komplet selvregulering er på dette område en umulighed, fordi det fra enkelte virksomheders perspektiv er altafgørende, at der er tillid til penges værdi samt adgang til kredit. Ligeledes gør Polanyi opmærksom på at USA, der ofte er blevet fremført som bevis for at en ureguleret markedsøkonomi kan fungere, i 1930'erne blev til et bevis på det modsatte: New Deal viser hvordan det hypotetiske selvregulerende marked blev efterfulgt af social beskyttelse (Polanyi 2001: 210f). Samtidig ser Polanyi New Deal som en hovedårsag til, at USA undgik en social katastrofe i europæisk omfang (Polanyi 2001: 237f).

Socialisme og frihed

I bogens tredje og sidste del 'Transformation in Progress' forfølger Polanyi især fascismens opkomst og den politiske og økonomiske udvikling i 1920'erne og 1930'erne, herunder de mislykkede forsøg på at genetablere en stabil international orden og guldstandarden (Polanyi 2001: 239ff). Det er også her, Polanyi formulerer sine ideer om socialisme, frihed og nye institutionelle ordninger og reguleringer.

"Essentielt er socialismen den iboende tendens i en industriel civilisation til at overskride det selv-regulerende marked ved bevidst at underlægge det et demokratisk samfund" (Polanyi 2001: 242). Polanyi er fortalere for en modernitet hvis økonomiske system, markedsøkonomien, inddæmmes institutionelt gennem en demokratisk international og national orden. Det er dette, der ligger i Polanyis bekendelse til socialisme, som bl.a. kan spores til den revisionistiske socialisme i det Engelske *Fabian Society*, som Polanyi var influeret af.

Det var magtpåliggende for Polanyi at menneskeheden skulle lære af historien, og at den rekonstruktion der ville følge efter krigen ikke skulle gentage fejltagelsen med hurtigt at ville genskabe den 'liberale utopi', der var på dagsordenen i det 19. århundrede, og som også blev forsøgt genind-

ført i 1920erne. Da Polanyi stillede sig skeptisk overfor den totale adskillelse af økonomi og politik, hvor økonomien skulle overlades til 'sig selv' (markeds kræfterne), bl.a. fordi det historisk viste sig uholdbart, var udfordringen også at gentænke 'frihed i et komplekst samfund'. I forhold til at sikre friheden i et komplekst samfund, fremhæver Polanyi derfor nødvendigheden af planlægning og kontrol og påpeger, at det "at vende sig mod regulering er at vende sig mod reform" (Polanyi 2001: 265). Den økonomiske liberalisme beskyldes for at være naiv i forsøget på at undgå magt.

Med liberalisten degenererer ideen om frihed derfor til intet andet end et forsvar for fri erhvervsvirksomhed – hvilket i dag er reduceret til en fiktion af den hårde realitet af gigantiske sammenslutninger og fyrstelige monopoler. Dette betyder den fulde frihed for dem hvis indkomst, fritid, og sikkerhed ikke behøver nogen forstærkning og en fattig frihed for folket, som forgæves må forsøge at gøre brug af deres demokratiske rettigheder for at opnå beskyttelse mod ejendomsbesiddernes magt (Polanyi 2001: 265).

Polanyi hævder derfor at man institutionelt må balancere forøgede overfor formindskede friheder – "regulering både udvider og indskrænker frihed" (Polanyi 2001: 262). De 'komfortable klasser' reagerer imod forsøg på mere jævnt at fordele indkomst, fritid og sikkerhed som værende et angreb på deres frihed, hvilket de har ret i, men de ser ikke friheden skabt i den anden ende (Polanyi 2001: 263). Hvor Polanyi åbner op for at gentænke forholdet mellem politik og økonomi, står han dog resolut fast på, at alle individuelle friheder og frihedsrettigheder må fastholdes (Polanyi 2001: 263ff).

I 1947, tre år efter udgivelsen af TGT, skrev Polanyi artiklen "Our obsolete market mentality". Her hævdede han at det store eksperiment med frie markeder, stabile valutaer og uhindret kapitalmobilitet næppe ville blive forsøgt én gang til.¹⁵ Ironien er, som flere har gjort opmærksom på, at analyserne i TGT blev aktuelle og genlæst på baggrund af neoliberalisme og økonomisk globalisering – netop som Polanyis forudsigelse dermed slog fejl.¹⁶

Afrunding

Polanyi efterlader os bl.a. med begrebet om dobbeltbevægelsen, som kan bruges til at iagttage dialektikken mellem frisættelse af markeds kræfter og reaktioner på dette, som f.eks. i forhold til miljø- og klimapolitik

eller social- og arbejdsmarkedsmæssige forhold. I forhold til finanskrisen kan man med Polanyis begreber sige, at dét vi ser, grundlæggende er én bevægelse, nemlig liberaliseringen af den finansielle sektor (særligt i USA), der bliver mødt med en række (oftest mindre vellykkede) modbevægelser. Den økonomiske krise i USA og Europa skyldes bl.a. en serie af dereguleringer af den finansielle sektor, som den amerikanske finanssektor har kæmpet for gennem en længere årrække, som blev legitimeret med henvisning til at skabe friere finansielle markeder, og dermed mere effektiv resourceallokering og økonomisk vækst. Liberaliseringen af den finansielle sektor er i USA såvel som i Europa blevet mødt med et krav om en 'modbevægelse': social beskyttelse af økonomierne overfor det finansielle system. Debatten om skat på finansielle transaktioner er et godt eksempel. Som tidligere handler det (bl.a.) om politikens forrang frem for markedet. Den finansielle og økonomiske krise ser dog ikke ud til at føre til fornyet 'social beskyttelse', men snarere kun til blotte krav om en sådan beskyttelse. De store reformer er udeblevet. I USA såvel som i Europa har der været massiv arbejdsløshed og social uro. Ganske forventeligt, kunne man ud fra Polanyi sige, vinder både højre- og venstreradikalisme frem i en tid, hvor staterne tilsyneladende ikke er i stand til at skærme deres borgere af overfor den globale markedsøkonomi, de er indlejrede i. Dette er naturligvis yderst forsimplende. Men måske Polanyis budskab i sidste ende er ret simpelt: Mens hans værk ikke, naturligvis, er et argument imod markeder som sådan, er det et argument for en demokratisk inddæmning af kapitalismen.

Litteratur

- Block, Fred (2003): "Karl Polanyi and the Writing of "The Great Transformation"", i *Theory and Society*, 32, 3, s. 275-306.
- Blyth, Mark (2002): *Great Transformations: economic ideas and institutional change in the twentieth century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Boltanski, Luc & Chiapello, Ève (2007, [1999]): *The New Spirit of Capitalism*, London: Verso.
- Dale, Gareth (2010): *Karl Polanyi: the limits of the market*, Cambridge: Polity.
- Engels, Friedrich (1981, [1844]): *The Condition of the Working Class in England*, London: Granada.
- Fusfeld, Daniel R. (1995): "Polanyi's pointer: fra markedsplads til markedssystem", *Salt*, 4, 4, s. 31-32.
- Granovetter, Mark (1985): "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", i *American Journal of Sociology*, 91, 3, s. 481-510.
- Gray, John (2002): *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, New York: Granta Books.
- Habermas, Jürgen (2001): *The Post-National Constellation*, Cambridge: Polity.

- Halliday, Fred (2008): "The Revenge of Ideas: Karl Polanyi and Susan Strange", tilgængelig på <http://www.opendemocracy.net/article/the-revenge-of-ideas-karl-polanyi-and-susan-strange> (besøgt 28. juni 2011).
- Hayek, F.A. (2005, [1944]): *The Road To Serfdom*, London: Routledge.
- Jackson, Ben (2010): "At the Origins of Neo-Liberalism: The Free Economy and the Strong State, 1930-1947", i *The Historical Journal*, 53, 1, s. 129-151.
- Krippner, Greta R. & Alvarez, Anthony S. (2007): "Embeddedness and the Intellectual Projects of Economic Sociology", i *The Annual Review of Sociology*, 33, s. 219-240.
- Marx, Karl (1990, [1867]): *Capital, Vol.1*, London: Penguin.
- McRobbie, K. & Polanyi-Levitt, K. (2000): *Karl Polanyi in Vienna*, Montreal: Black Rose Books.
- McRobbie, K. (red.) (1994): *Humanity, Society, and Commitment: on Karl Polanyi*, Montreal: Black Rose Books.
- Mendell, M. & Salée, D. (red.) (1991): *The Legacy of Karl Polanyi*, New York: St Martins Press.
- Mirowski, Philip (1989): *More Heat Than Light: Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics*, Cambridge: Cambridge U.P.
- Peck, Jamie (2008): "Remaking laissez-faire", i *Progress in Human Geography*, 1, s. 3-43.
- Plaschke, Henrik (1992): "Hinsides stat og marked i den internationale politiske økonomi", i *Politica*, 24, 2, s. 188-205.
- Polanyi, Karl (2001, [1944]): *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston: Beacon Press.
- Polanyi, Karl (1947): "Our obsolete market mentality", *Commentary*, 3, s. 109-17.
- Polanyi-Levitt, Kari (red.) (1990): *The life and work of Karl Polanyi*, Montreal: Black Rose Books.
- Polanyi-Levitt, K. & Mendell, M. (1987): "Karl Polanyi: his life and his times", *Studies in Political Economy*, 22, s. 7-39.
- Rotschild, Emma (2001): *Economic Sentiments: Adam Smith, Concordet, and the Enlightenment*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stanfield, J.R. (1986): *The Economic Thought of Karl Polanyi: lives and livelihood*, New York: St Martins Press.
- Stiglitz, Joseph (2003): *Globalization and its Discontents*, New York: W.W. Norton.

Noter

- 1 I det følgende refereres der direkte i brødteksten til TGT, mens alle øvrige referencer er placeret i slutnoterne. Jeg refererer konsekvent til 2001-udgaven af TGT, der har godt og interessant forord og indledning ved hhv. økonomen Joseph E. Stiglitz og sociologen Fred Block, en førende Polanyi-forsker. Alle oversættelser fra TGT i denne artikel er mine. Efter skrivningen af artiklen er værket imidlertid i sommeren 2012 udkommet i en norsk oversættelse, der bærer Polanyis oprindelige forslag til

- bogens titel, *Den Liberale Utopi*, på forlaget Res Publica.
- 2 I den følgende korte opridsning af den aktuelle interesse for og anvendelsen af Polanyis værk støtter jeg mig til primært til Dale 2010: 2-5. Dales bog er en fremragende introduktion til Polanyis værker, hvor man kan læse om mange forhold der ikke er fundet plads til i denne artikel, bl.a. Polanyis forhold til marxisme og til kristendom samt en aktual vurdering af Polanyis mange forskellige teser. I litteraturlisten er desuden gengivet en række referencer til litteratur om Polanyi, se Block 2003; McRobbie & Polanyi-Levitt 2002; McRobbie 1994; Mendell & Salée 1991; Polanyi-Levitt 1990; Polanyi-Levitt & Mendell 1987; Stanfield 1986.
  - 3 Haliday 2008.
  - 4 Bl.a. i Stiglitz 2003.
  - 5 I forhold til den økonomiske sociologi har en hel litteratur knopskudt omhandlende Polanyis begreb om 'embeddedness', hvoraf det mest kendte bidrag måske er den amerikanske sociolog Mark Granovetters artikel fra 1985. For en review-artikel om embeddedness-begrebets rolle i økonomisk sociologi, se Krippner & Alvarez 2007. Mark Blyth (2002) har i en videreudvikling af Polanyis begreb om dobbeltbevægelsen beskrevet to 'store transformationer' i det 20. århundrede: opgøret med frimarkedskapitalismen i 1930erne og opkomsten af et velfærds- og reguleringsregime, og opgøret med dette fra omkring 1970erne og fremefter.
  - 6 Habermas 2001; Boltanski & Chiapello 2007: xiv, xix.
  - 7 Gray 2002.
  - 8 Plaschke 1992: 189. Plaschke søger primært at integrere Polanyi i en ny forståelse af international politisk økonomi, mens jeg her giver en introduktion til TGT som helhed. På dansk foreligger også Fusfeld 1995.
  - 9 Hayek 2005. Det bør dog understreges at de neoliberale i 1930erne og 1940erne ofte definerede sig i *opposition* til princippet om laissez-faire og 1800-tallets 'Manchester-liberalisme', og at mange af dem tilkendte staten en aktiv rolle bl.a. som institutionel skaber af fri konkurrence (hvilket f.eks. gjaldt ordo-liberalismen i Tyskland), mens flere endda tilnærmede sig velfærdsstatslige ideer og mål. Se Jackson 2010 og Peck 2008 for forskning i neoliberalismen *før* 1970erne.
  - 10 Se f.eks. Block 2001: xxxi-xxxiii.
  - 11 Mirowski 1989.
  - 12 For en nærmere redegørelse for de ikke-markedsbaserede økonomiske systemer, Polanyi afdækker via antropologi og økonomisk historie, henviser jeg til Fusfeld 1995.
  - 13 Engels 1981; Marx 1990.
  - 14 For en nyere, lignende fortolkning af Smith, se f.eks. Rotschild 2001.
  - 15 Polanyi 1947.
  - 16 Block 2001: xxxiii-xxxiv (forordet til TGT); Blyth 2002: 3; Peck 2008: 6.